

Demokracie a pravda [1993]

Ve společnostech, kde je jistě také mnoho nejasného, ale kde je přece jenom všechno nějak zaběháno a celkem to funguje, se demokracie naučila žít s pravdou a pravda se nějak naučila přežívat v demokracii. Skutečný problém však nebyl ani vyřešen ani odstraněn. Tu a tam dochází ke konfliktům a také k pokusům, tu či onu stranu nějak oslabit a učinit ji závislou na straně druhé.

Všichni abstraktně vědí, že pravda je pravdou, padni komu padni. Stane se, že většina lidí, nebo dokonce všichni jsou o něčem přesvědčeni, a přece se to nestane pravdou; naproti tomu skutečnou pravdu může znát a zastávat jen několik málo lidí, nebo dokonce jen jeden jediný, a přece to nepřestává být pravda. O pravdě se nehlasuje, o pravdě nerozhoduje většina. Demokratický řád chápeme jako způsob, jak politická a státní rozhodnutí opírat o vůli většiny, nikoli o pravdu. Politik, který prosazuje pravdu proti vůli většiny nebo dokonce všech, svou záležitost buď prohraje – anebo se musí stát násilníkem a teroristou a vnutit svou údajnou „pravdu“ druhým lidem vnější mocí. (Ovšem i tam, kde jde o skutečnou pravdu, tj. nějaký pravdivý názor, dochází v důsledku užití násilí ke katastrofální proměně: pravda se stává lží.)

Odtud se pak ozývají hlasy: konec s terorismem pravdy, která je často nedostupná a také nepřesvědčivá, protože musí nejednou používat velmi složité argumentace, na jakou dnešní uspěchaný svět nemá čas. Máme tu věk výmluvnosti, slyšíme říkat některé, musíme své návrhy podat tak, aby přesvědčily co nejvíc lidí. Pravda přece sama o sobě velmi často není dost přesvědčivá, a proto přesvědčivost nemůže vždycky pracovat s pravdou, protože jsou výmluvnější a přesvědčivější prostředky.

Moderní dobu lze charakterizovat právě tím, že hodnoty, které až dosud byly uznávány, se hroutí anebo jsou podvráceny. Nietzsche mluvil o odhodnocení či znehodnocení všech hodnot (Entwertung aller Werte) a nazval tento podstatný rys modernosti nihilismem. Slovo nihilismus a nihilista mívalo a dosud má pejorativní význam, ale sám Nietzsche chtěl v tomto nihilismu, jak jej sám chápal, vidět něco pozitivního. A byl to on, který v některých výrocích mluví o pravdě jako pouhém jednom druhu lži. Dnes bychom mohli říci, že s tezí, že s terorismem pravdy má být skoncováno a že jsou věci důležitější než pravda, se u nás programově prosazuje právě nihilismus (ovšem nikoliv ve zmíněném pozitivní smyslu Nietzscheově). A protože je tento přístup spojován s důrazem na demokracii, mohli bychom mluvit o demokratickém nihilismu nebo také o nihilistickém demokratismu.

Proti tomuto odmítání terorismu pravdy lze ovšem uvést terorismus opačný, totiž terorismus demokratický, terorismus většiny. Upozornil na něj kdysi již Tocqueville (který se dovolává hlavně Jeffersona, jehož pova-

žuje za „největšího apoštola, jakého kdy demokracie měla“); Tocqueville mluví o „tyranii většiny“.

Základní problém je nasnadě: demokracie je forma vlády, resp. politického uspořádání, kde se k některým základním rozhodnutím dospívá hlasováním, takže o výsledku rozhoduje většina. Naproti tomu tam, kde se rozhoduje o pravdě, či přesněji o pravdivosti a nepravdivosti, většina nic neplatí nebo jenom málo. Pravdu může mít dokonce i jeden proti všem. Takže náš problém spočívá v tom, jak smířit demokratické politické uspořádání s respektem k pravdě.

Kdyby to bylo jen takto jednoduché, mohli bychom po jistých úvahách snad přece jenom dojít k nějakému uspokojivému řešení. Ale v životě nebývají věci jednoduché, jednoduché jsou obvykle jen naše teoretické modely, které živou skutečnost představují právě jen ve zjednodušení, redukování. V našem případě spočívá zjednodušení jednak v tom, že jsme demokracii redukovali na politický systém, jednak v tom, že jsme vůbec nezkoumali, jak takový mimořádný výtečník, který – připustíme – může mít pravdu proti všem, na tu pravdu přišel.

Podívejme se nejprve na samotnou demokracii. Jistě si vzpomínáte, že třeba u nás Masaryk nechápal demokracii vůbec jen jako nějaký politický systém, ale že zdůrazňoval, že potřebujeme demokraty. Tomu právě dnes může každý velmi dobře rozumět: nikdy nebyly naše vnější podmínky a okolnosti tak příznivé pro znovuvybudování demokracie, a přece spousta věcí skřípe a vázne, a situace vůbec nevypadá nejlépe. Proč tomu tak je? Snad se mnou budete souhlasit, řeknu-li, že mnoho, ne-li většina našich dnešních problémů pochází z toho, že nejsme dost demokratičtí, že dokonce mezi poslanci a předními politiky jsou demokratické způsoby stále ještě nezvykem a že politické strany a jejich členové a přívrženci mají o demokracii jen velmi matné představy. A to nemluvím o těch dalších, kterých je stále ještě většina a kteří ani sami nemají chuť se do demokratického života aktivně zapojit.

Demokracie není jen politický systém, ale také a dokonce především určitý životní styl (v nejširším smyslu). To znamená, že každý nejenom jako občan, ale prostě jako člověk, by se měl chovat demokraticky. Demokratičnost tak nutně zasahuje i do oblastí, kde to většina lidí ani nehledá. Tak např. Rádl napsal brožurku o demokracii a demokratičnosti ve vědě. Mohli bychom se tázat: jakápak demokracie ve vědě? Tam přece platí platný experiment, přesné pozorování, logika. Ve vědě se přece o pravdě nehlasuje! Zajisté, ale věda nespočívá jen v hromadění pravdivých poznatků. Věda je také něco živého, co na sebe bere nejrozmanitější podoby. K vědě např. náleží také omyly, povedené i nepovedené žerty, a dokonce i podvody. (Rádl na to upozorňuje mnohokrát v nejrozumnějších publikacích i článcích.) Zejména však i ve vědě musí platit některé demokratické zásady. A přece tam jde vposledu o pravdu. K tomuto bodu se ještě vrátíme.

Musíme však dodat ještě jednu velmi důležitou věc. Demokracie je také teorie, je to určitá koncepce, určité pojetí. A tedy je třeba vidět to, co zejména Rádl tak často zdůrazňoval: že jsou různá pojetí demokracie a že vůbec není jedno, jaké pojetí přijmeme a zastáváme. Rádl sám rozlišoval dvojí chápání a dvojí praxi demokracie: demokracii většinovou a demokracii založenou na smluvním pojetí státu, resp. na smluvním pojetí společnosti vůbec. Povšimněme si nejprve Rádlovy kritiky většinového pojetí demokracie a demokratičnosti.

Většinová demokracie stojí sice proti absolutismu jednoho, monarchy, ale nezrušila samotný absolutismus, nýbrž pouze jej přenesla na většinu, která ve státě vládne. Právě tak jako monarcha nebyl nikomu odpovědný, tak ani většina není nikomu odpovědná. A tak není žádného kritéria, jak rozeznat vůli většiny od pouhé zvůle většiny. Vůbec se nepočítá s tím, že by hlas většiny mohl být také nesprávný, nespravedlivý, protiprávní, prostě nepravý a nepravdivý. Většinová demokracie není vůbec postavena na ideji spravedlnosti, nýbrž jediné na ideji moci. Jejím posledním slovem je „většina vítězí“, kdežto správně by posledním slovem mělo být „pravda vítězí“ (*Válka Čechů s Němci*, 102).

Proti tomuto pojetí staví Rádl smluvní pojetí státu. Tam není lid svrchovanou autoritou, ani stát není v plném slova smyslu suverénní, ale je tu něco vyššího, i když to nemůže být institucionalizováno. Demokracie, „vláda lidu“, je tu chápána jen jako jeden z prostředků, jak uplatnit spravedlnost, právo, pravdu, jak jim dát průchod. Ve smluvním státu je spravedlnost primárnější než stát a než zákon. Zákony nejsou ukládány ani lidu, ani národu, ale zabezpečují pouze pořádek, aby se lidé mohli věnovat jiným, důležitějším úkolům, než jsou ty, které jsou vymezeny zákonem. Ani stát, ani zákony nejsou lidem ukládány, nýbrž lidé – alespoň rozumní lidé – uznávají, že ve společnosti nelze žít jinak, než ustaví-li si organizaci státní a příslušné zákony. Lidé tedy organizují stát pro své potřeby. Tyto jejich potřeby jsou primárnější, hlubší než záležitosti státní a politické (v užším smyslu, 1089).

Mezi těmito základními, primárními potřebami lidskými i občanskými je také potřeba spravedlnosti, práva, pravdy – a k tomu je právě zapotřebí respektu ke svobodě každého člověka. Mají-li zákony a má-li stát a politická vláda nějaký primární a hluboký smysl, který přesahuje jen onu pořádající, organizující, správní úlohu, pak to je garance základních lidských svobod a práv. A tady Rádl vždy znovu připomíná, že zákony tu jsou především pro slabé, neboť silní si dovedou pomoci i bez nich a dovedou si svá práva (a často dokonce i svá nadpráva) vynutit. Smluvní stát stojí na smlouvě, kterou přijímají všichni a kterou sami sebe chrání před útoky druhých, ale zároveň se zavazují, že ani ze své strany nebudou na druhé útočit, aby si vymohli výhody a prosadili zájmy nad rámec svých práv.

Menšina tu stojí pod ochranou státu a zákonů stejně jako většina, ale chráněna je *via facti* víc menšina.

Rádlovo pojetí spočívá v rozvedení Masarykovy myšlenky, že život státní a politicky je jen skrovnější částí života duchovního; zcela obdobně praví:

„Dnes se přezírá elementární fakt, jinak každému známý z vlastní zkušenosti, že život veřejný (jehož částí jest život státu) jest jen bledým a zeschematizovaným odrazem života individuálního, toho, který si žijeme každý pro sebe. Podle dnešního přeceňování společnosti, veřejnosti, političnosti, státnosti jako by vnitřní život jednotlivcův nebyl ničím; jako by naše usilování osobní, naše naděje a zklamání, štěstí a neštěstí, naše starosti o živobytí, starosti rodinné, vztahy přátelské, byly jen odrazem jakýchsi dějů sociálních. Lidé dnes nevěří v Boha, v nesmrtelnost, v mravnost, protože nevěří v sebe samy; přetrumfli daleko Koperníka tím, že už nevidí střed světa ve svém srdci, nýbrž jejich srdce jest jen nepatrným práškem, hnaným mechanickými silami společnosti. Tuto jest otázka otázek naší doby: jsem já, jsi ty, jen prchavou vidinou nekonečného moře, zčeřeného větrem – či jest tento svět se vším všudy jen náhodou, za níž stojí věčné, absolutně pravdivé moje svědomí, určené patřiti v tvář Boží?“ (*Válka*, str. 92.)

Postulát, že o pravdě se nehlasuje, znamená vlastně přesvědčení, že pravda se nikdy nemůže stát legitimním předmětem politického rozhodování, tj. záležitostí obce, záležitostí společnosti, nýbrž že musí zůstat primárně záležitostí osobního, individuálního rozhodnutí, a ovšem rozhodnutí svobodného, a tedy žádnou instancí oktrojovaného nebo vynucovaného. Poznání pravdy není odpovědnými jednotlivci jen prostředkováno, nýbrž zakládáno. Není jiného společenského poznání pravdy (a spravedlnosti, práva, správnosti atd.) než poznání jednotlivce, který přesvědčil další jednotlivce o svém, tj. individuálním poznání pravdy. Lidé mají pravdu poznávat, ale pravda není jejich poznáním ustavena. Proto také Rádl upozorňuje např. v *Útěse*, že lidé pravdu neustanovují, ale že se do ní vlastně rodí.

Ve společnosti ovšem vztah politických struktur k pravdě (spravedlnosti atd.) není jediným problémem; důležité jsou i jiné skutečnosti, např. struktury ekonomické. Dnes hovoří někteří lidé třeba o trhu způsobem, který připomíná respekt archaických lidí k modlám. Nejen hlasování, ale ani trh nemůže rozhodovat o pravdě (právu, spravedlnosti atd.); politické, a dokonce kulturní přeceňování ekonomických struktur je dědictvím marxismu a v marxismu zase dědictvím starého liberalismu, chápaného především v ekonomickém smyslu. Zde Rádl varuje zcela aktuálně: „I leží chyba hospodářského liberalismu v tom, že pochopil svobodu jednotlivcovu od státu jednostranně hospodářsky. Jest pravda, že moderní liberalismus jest dítětem reformačního boje za svobodu církví od státu, a jest

pravda, že jest falešný, ale v tom, v čem jest falešný liberalismus, jest falešný socialismus také; člověk má být svoboděn od státu, ale mravně, duchovně svoboděn, nikoli jen hospodářsky. Marxismus jen upřítliřil chybu hospodářského liberalismu, a proto dneřní krisi socialismu nelze řeřiti návratem k liberalismu, nýbrž jedině revisí učení o poměru svobodného jednotlivce k svobodnému státu.“ (*Válka*, str. 110.)

Z toho je zjevné, že v Rádlově pojetí spočívá smysl demokracie především v tom, že zabezpečuje svobodu jednotlivce, bez níž politická obec nemá žádného prostředku, jak se ustavit na právu a spravedlnosti (tedy jako společnost spravedlivá a právo respektující) a jak se spolehnout na pravdu a na to, že je to pravda, která posléze vítězí. Politicky to nelze formulovat jinak než jako zabezpečení práv pro menřiny, přičemž menřinou se může stát i pouhý jednotlivec. Mohli bychom proto shrnout, že demokracie tu je kvůli svobodě a jejímu zabezpečení, a svoboda tu je kvůli pravdě a spravedlnosti. Stát, ani demokratický stát, není proto cílem, a cílem není ani svoboda. Cílem je pouze pravda (vůbec všechno „pravé“, ve světle pravdy schopné obstát), a tento cíl je a provždy zůstane cílem nekonečným, jehož nelze definitivně dosáhnout, ale jejíž je zapotřebí stále sledovat.